

Канцэпты ‘жыццё’ і ‘смерць’ у фразеалогіі беларускай мовы XIV–XVIII стагоддзяў

Т. С. ЖУКОЎСКАЯ

У канцы XX ст. у сувязі з новымі падыходамі да вывучэння мовы, з вызначэннем у ёй псіхічнага і ментальнага аспектаў на мяжы многіх навук узнікае кагнітыўная лінгвістыка.

Вывучэнне функцый мовы як сродку, інструмента члянэння і адлюстравання навакольнай рэчаіснасці стала асновай фарміравання ўяўленняў аб сістэме культурных канцэптаў, якія ўвасоблены ў натуральнай мове, што абслугоўвае працэс камунікацыі. Засвойванне ўжо існуючых канцэптаў, як асобнымі людзьмі, так і цэлымі пакаленнямі, ужыванне суадносных ім (канцэптам) моўных выражэнняў вызначаюць выкарыстанне вынікаў практычнага вопыту соцыуму, нацыі.

Паняцце “канцэпт” увайшло ва ўжыванне ў навуковую лінгвістычную літаратуру ў Расіі з пачатку 90-х гадоў XX ст. Канцэпт, як зазначае Ю.С. Сцяпанав, – гэта “згустак культуры” ў свядомасці чалавека [7, с. 67]. А.С. Кубракова дае наступнае азначэнне канцэпту: “Аператыўная змястоўная адзінка памяці ментальнага лексікона канцэптуальнай сістэмы мовы і мозгу, ўсёй карціны свету, якая адлюстравана ў чалавечай псіхіцы” [2, с. 46]. У сумеснай працы А.П. Бабушкіна і М.Г. Жукавай канцэпт разумеецца як “любая дыскрэтная адзінка калектыўнай свядомасці, якая адлюстроўвае прадмет рэальнага альбо ідэальнага свету і захоўваецца ў нацыянальнай памяці мовы ў вербальна абазначаным выглядзе” [1, с. 112].

Канцэпт нараджаецца ў свядомасці чалавека як вобраз, які паступова абстрагуецца і пераходзіць з пачуццёвага вобраза ў вобраз мыслення [6, с. 57]. Разам з тым аптымальны шлях да раскрыцця канцэпту можна знайсці праз сродкі мовы.

Аўтар дадзенага артыкула разумее канцэптуальную сістэму як сістэму інфармацыі пра свет, сістэму канкрэтных канцэптаў – адзінак апісання карціны свету, ментальных адзінак, якія змяшчаюць моўныя і культурныя веды і ўяўленні і рэалізуюцца ў моўных знаках і мове ў цэлым, і ў межах артыкула ставіць мэтай вызначыць рэпрэзентацыю канцэптаў ‘жыццё’ і ‘смерць’ у фразеалогіі беларускай мовы XIV – XVIII стст.

Чалавек – адзіны прадстаўнік зямной фауны, які знае аб непазбежнасці сваёй смерці. Менавіта таму тэмы жыцця і смерці з’яўляюцца цэнтральнымі тэмамі светаўспрымання чалавека.

Рэпрэзентацыя канцэптаў ‘жыццё’ і ‘смерць’ праводзілася на матэрыяле фразеалогіі сучасных рускай (Чумак, Бычкова, Дзеева, Тарасенка), англійскай (Власаў), нямецкай (Мішуткіна), французскай (Грабоўская) і інш. моў. Аднак канцэпты ‘жыццё’ і ‘смерць’ у сучаснай беларускай фразеалогіі, а тым больш у фразеалогіі старабеларускай мовы не з’яўляліся прадметам даследавання. Тым не менш асноўны стрыжань, на які можна абапірацца сёння, – гэта наша гісторыя і культура.

Важнейшая крыніца ведаў аб змесце тых ці іншых канцэптаў у свядомасці носьбітаў мовы – вывучэнне фразеалагізмаў у дыяхраніі. Фразеалагічныя адзінкі (ФА) адлюстроўваюць жыццёвы вопыт, народную мудрасць, паўсядзённы быт. І перш за ўсё ў ФА прадстаўлены факты як нацыянальнай, так і агульначалавечай культуры. Фразеалагічны фонд з’яўляецца паказчыкам развіцця духоўнага стану народа. Аднак пачынаць вызначэнне культуралагічнай ролі фразеалогіі ўвогуле і тым больш рэпрэзентацыі пэўнага канцэпту варта праводзіць не толькі ў сінхранічным, але і ў дыяхранічных аспектах.

Важнасць і неабходнасць вывучэння канцэптаў ‘жыццё’ і ‘смерць’ падмацоўваюць колькасныя дадзеныя ФА, што рэпрэзентуюць названыя канцэпты, у лексікаграфічных крыніцах старабеларускай мовы. Так, на старонках ГСБМ (1 – 28 тт.) знаходзім 97 ФА, у якіх рэпрэзентуецца канцэпт ‘жыццё’ і 117 ФА, у якіх рэпрэзентуецца канцэпт ‘смерць’.

Чалавек, з'явіўшыся на свет, уключаецца ў выкананне вызначанага жыццёвага плана паводле схемы: нараджэнне → жыццё → смерць → пераход у вечнасць, што дазваляе разгледзець ФА паводле вызначаных у схеме этапаў.

Нараджэнне чалавека – пачатак ажыццяўлення вызначанага плана – адлюстроўваецца ў ФА *вывести въ животъ* 'нарадзіць, даць жыццё': *Хто вымовитъ, "кіЕ терпѣть матки мУки: гды с# з^с плодомъ в^с оутробохъ, недозрѣлымъ ко#тѣ, хот#чи ихъ вывести в^с Животъ, Животъ рон#тѣ* (Лям., 3) [ГСБМ, 5, 117]; *наступити на светъ* 'з'явіцца на свет, прыйці на зямлю ў асобе чалавека (пра Хрыста)': *кды хс правда наступил на свѣт, то бы тен и оикчэра истипит мисила* (Зб. 261, 244) [ГСБМ, 19, 317].

План, па якім пражывае жыццё кожны чалавек, у гэтых адносінах універсальны. Але кожны чалавек адначасова і адзіны ў сваім родзе, індывідуальны, непаўторны. Гэта адлюстроўваецца ў ФА на якасці яго жыцця: *долгота (долгость) дней (днєвъ, дний)* 'доўгае жыццё, працяглы тэрмін': *Долгостю теды дний нас наполн#ючи, указыи нам збавене твое* (Сматр., 54) [ГСБМ, 8, 247]; *богомыслный животъ (богомыслное житие): не было жадног часи; жадног вѣки в житии престоє бци, которог бы не мѣла в житию богомыслномъ с" цвичити* (Зб. 259, 490) [ГСБМ, 2, 100]; *манну ести, води з^с камен# животворного пити* 'жыць у дастатку': *Манни вѣчныхъ роскошин ѣсти, и води з^с камен# животворного пити биди* (Мак., 226) [ГСБМ, 17, 257]; *духомъ жити* 'невядома чым жыць': *Птах... жывет, нѣчого не ѣд#чи, нѣ п#ючи, дихомъ жиет^с* (Бяр., 319) [ГСБМ, 9, 113]; *обвязоватися земными ланцухами* 'станавіцца залежным ад жыццёвых турбот, жыць мірскімі інтарэсамі': *Подавѣт#ет#с# абовѣмъ "къ Гсдѣ, рекль, и бесплоднымъ бываетъ слови Бжсеми, хто сегосвѣтними клопотами затриднений, земными ланцухами вбѣ#зает#с#* (Мак., 358) [ГСБМ, 21, 113].

З пункту гледжання семантыкі ФА, якія рэпрэзентуюць канцэпт 'жыццё', можна падзяліць на наступныя групы: 'жыццё як пачатак' (*вывести въ животъ, наступити на светъ, вывести зъ утробы*) (12 ФА), 'жыццё як выбар' (*богомыслный животъ, манну ести*) (10 ФА), 'жыццё як фізічны стан чалавека' (*житейское море*) (8 ФА), 'жыццё як вечнае існаванне' (*до вѣчного живота пойти*) (28 ФА) 'жыццё як існаванне ў сацыюме' (*жити за одно, жити зъ собою, жити в стане малжёнскомъ*) (28 ФА).

Праблема жыцця як існавання ў сацыюме, імкнення да сацыяльнай еднасці, саборнасці займае значнае месца ў сістэме светаўяўленняў старажытных беларусаў, аб чым сведчыць не толькі найбольшая колькасць ФА ў гэтай семантычнай групе: *жити за одно* 'жыць інтарэсамі, быць за адно': *тобѣ годит#с# брате кнземъ велкиъ на Вилни быти ты межы нами страшыи брат " с тобою за вдно жыву* (Рач., 316) [ГСБМ, 10, 36]; *жити зъ собою* 'жыць паміж сабою ў якіх-небудзь адносінах': *брати# в^с щирости, простотѣ и в^с покою, з^с собою жити а з^с мысл#ми внутрними борби и войны точити повинни* (Мак., 20) [ГСБМ, 10, 35]; *жити в стане малжёнскомъ* 'быць мужам і жонкай': *небоицик малжанокъ еє жыючы з нею в стане малженском через лет пятьдесят в милости ... еѣ власную ойчизну и вечностю записал* (АВК, XXI, 330, 1645) [ГСБМ, 10, 36].

Старажытны беларус успрымаў жыццё і смерць як неразрыўныя паслядоўныя, узаемаабумоўленыя з'явы. Доказам таму з'яўляецца семантычная класіфікацыя ФА, якія рэпрэзентуюць канцэпт 'смерць': 'смерць як канец жыцця' (*встатный моментъ, остатняя година, остатняя дорога, вз"ти конецъ, доконченье живота, доконченье смерти*) (29 ФА), 'смерць як пераход ад фізічнага існавання да метафізічнага' (*отходити зъ (съ) сего света, отходити сего света (жительства сего, мира сего), оставлять сесь светъ, войти до гробу, пойти до вѣчного живота*) (37 ФА), "''''''" 'смерць як вечны адпачынак' (*заснути въ богу, векуистое отпочиванье, вечный покой*) (24 ФА).

Натуральная і зразумелая для сучаснай моўнай свядомасці ідэя смерці як канца існавання не знаходзіць адлюстравання ў ФА старабеларускай мовы. Смерць фізічная адчыняе дзверы ў вечнае жыццё, што выяўляецца ў ФА *ворота смертные* 'канец жыцця, смерць': *каждого покарми гноушалас дша их, и приближилис до ворот смертных, закликали к гси коли доучило или вт бед их вывел* (Пс. XVI, 109 б) [ГСБМ, 4, 190]; *до вѣчного живота пойти: когда с того свѣта пойдуть котории добре с# справовали, до вѣчного живота, и*

свѣтлости невымовнои, абы с# з Агелами радовали (Варл., 676) [ГСБМ, 26, 36], параўн. ФА ў сучаснай мове: *адыходзіць у вечнасць* ‘паміраць’: *Адыходзяць у вечнасць людзі, без якіх птушыныя спеваы – не спеваы...* “ЛіМ” [ФСБМ, 1, 72]. Аднак такую магчымасць можна страціць: *потерати вечный животъ* ‘пазбавіцца бессмяротнасці, страціць магчымасць трапіць у рай’: *съ всих нагоршаа казнь есть, иже вси нечистиі естли с# не покають животъ вѣчный собѣ потѣрають* (Будны, 86) [ГСБМ, 27, 276].

Замагільнае жыццё ва ўяўленні старажытных беларусаў падзяляецца на Царства Нябеснае, альбо Рай, дзе цар – Бог, і царства цемры, альбо Пекла, дзе цар – Д’ябал. ФА *богу диха (диши) втдати* “памерці”: *книги до церкви пишуци, богу диха втдала* (Стрыйк., 521) [ГСБМ, 23, 74] без зменаў захавалася ў сучаснай беларускай мове: *Хіба ажывіш слязамі таго, хто богу душу аддаў?* Дайнека [ФСБМ, 1, 54]; *вѣчне дши свою презъ грѣхъ смертелный діаволи втдати* (Зб. вып., 9) [ГСБМ, 23, 74].

Новазапаветная трактоўка Раю і Пекла – гэта далейшая іх палярызацыя як вобразных знакаў вечнага жыцця і смяротнай пакуты. У евангельскіх тэкстах пекла прыпамінаецца як месца грэшных людзей, цэлых гарадоў і дзяржаваў.

Пекла яшчэ называецца Геенай вогненнай. На думку даследчыкаў, Геена – даліна на поўдзень ад Ерусаліма, дзе язычнікі прыносілі ў ахвяру свайму богу Ваалу дзяцей: *посвячати сыны и дочери презъ огонь* ‘прыносіць чалавечую ахвяру праз спальванне на агні’: *клан"лесе всему створеню небесному, и служили ваалови, и посв"чали сыны свои и дочери през вгон* (Біблія, 495) [ГСБМ, 27, 78]. Юдэйскі цар Іосія каля 622 г. да н.э. загадаў знішчыць гэтыя ахвярнікі, месца Геена было праклятае і стала сметнікам.

Смерць успрымаецца як этап і папярэднічае бясконцаму існаванню. Вызначэнне смерці як канца жыццёвага бегу або канца зямнога часу жыцця, адлюстроўваецца ў 14 ФА: *доконати бегъ (бегу)* ‘памерці, скончыць жыццё’: *бѣгу есми моего доконал, вѣри доховал, за тоє мнѣ зохована корона* (Зб. 82, 3396) [ГСБМ, 8, 228]; *докончєньє живота, напрыклад, часъ и докончєньє живота его закрыто есть отъ очью и вѣдомости его* (АВК, XII, 541, 1612) [ГСБМ, 8, 232].

Пры гэтым канкрэтны час яе невядомы самому чалавеку, не залежыць ад яго волі, жадання і разумення. На пытанне, кім прадвызначана смерць, знаходзім адказ у наступнай ФА: *Богъ взялъ* ‘абазначэнне чыёй-небудзь смерці’: *мижа моего Богъ взялъ, а детей межѣ насъ не было, а вна ми, панове, вена моего не хочет дати съ того имения* (КСД, 34, 1510) [ГСБМ, 2, 109], параўн. у сучаснай мове: *Бог прыбраў* ‘хто-н. памёр’: *У мяне клопат, каб дзіця голае не хадзіла. Як прыбярэ мяне Бог з гэтага света, дык яму і змяніца не будзе ў што.* Крапіва. [ФСБМ, 1, 102]; ён жа можа і захаваць ад *напрасной смерти* ‘нечаканая, раптоўная, дачасная смерць’: *ты госпоже бце ... вт напрасное смерти застоупаеш* (Чэщя, 81) [ГСБМ, 19, 229].

Паводле ўяўлення старажытных беларусаў, пры наступленні смерці душа (дух) аддзялялася ад цела, аб чым сведчаць наступныя ФА са значэннем ‘памерці’ (усяго 23 ФА): *выпуцати души: дщєры выпуцали дшєе сво# на лонєх матерєй своєх* (Скар. ПЕ, 66) [ГСБМ, 6, 51]; *духа вытиснути: владислава брата з немец прин"лъ до ласки. вс"кож врѣхле не без подозран" тритизны диха з себе вытиснил* (Хр. польск., 9) [ГСБМ, 6, 157], параўн. у сучаснай мове *дух выпусціць* ‘памерці’: *Я ляжаў у ямы наводдаль, дык мяне ад выбуховай хвалі спачатку як падыме, а пасля як бразне аб зямлю! Ледзь дух не выпусціў...* Мележ [ФСБМ, 1, 226]; *душа отлетитъ отъ тела: бо дей конечно будешъ такъ обложоный, же и душа твоя отъ тѣла отлетитъ* (АСД, V, 22, 1622) [ГСБМ, 23, 126]; *выхоженъ з тѣла: ста# девица маючы иже голос божы до выхожен# з тѣла, упала* (Зб. 82, 336) [ГСБМ, 6, 192] і інш. Аддзяліўшыся, душа працягвае сваё бясконцае існаванне. Вера праз Святое Пісанне ва ўваскрэшэнне Сына Богага пасля наступлення фізічнай смерці адлюстравана ў дзеяслоўнай ФА зь (отъ) *мертвыхъ встати* (восстати, повстати, устати) ‘уваскрэснуць’: *Гсдѣ нашѣ... три дни лежащи въ гробѣ всталъ зъ мертвыхъ* (Зб. вып., 95 б) [ГСБМ, 17, 355], ва ўваскрэшэнне ўсіх памерлых людзей у вызначаны час – назоўнікавай ФА *встанъє з мертвыхъ, встанъє мертвыхъ: так и въ по встаню з мертвыхъ, все члонки встануть, же и волосъ*

не згинеть "къ есть писано (Мак., 65) [ГСБМ, 5, 14]. Таму няма ФА, якія б адлюстроўвалі страх перад смерцю, бо старажытны светапогляд быў арыентаваны на хрысціянскае веравучэнне аб смерці як вечным адпачынку: *вечное отпочиванье 'смерць': въ нбсномъ царствѣ вѣчного а пожаданого зъ стыми Бжыми втпочиван# достигнумо* (Каліст, II, 222б) [ГСБМ, 23, 208].

Смерць як вымушанае перарыванне жыцця ў якасці пакарання за здзейсненае злачынства прадстаўлена 27 ФА: *смертью запечатаный 'празнены вартым смерці': не бидет ли знаковь доводовъ "вныхъ сишшихъ толко поволанье смертью запечатанье вт того вбвинены" тымъ поволаньемъ втприс" гнитисе винень бидеть* (Ст. 1566, 413) [ГСБМ, 11, 71]; *преданый мечю 'пакараны смерцю': аще не жрете бгомъ моимъ вдинъ по вдиноми погоублю вы и предани боудете мечю* (Чэця, 140) [ГСБМ, 28, 4]; *потерпети плотию 'быць пакараным': потерпѣл есми за васъ плотию* (Чэця, 207б) [ГСБМ, 27, 275]; *предати на смерть 'пазбавіць жыцця': в тыхъ бо исходныхъ лѣтехъ братъ брата възненавидит и дригъ дрига предасть на смерть* (Чэця, 281б) [ГСБМ, 28, 7]; *крестною смертию покарати 'распяць на крыжы': вбелъживши и вбезчестивши его наостатокъ крестною смертию покарали* (Мак., 42) [ГСБМ, 26, 49] і інш.

Перыяд з XIV па XVIII стст. характарызуецца шматлікімі ваеннымі дзеяннямі, якія вяліся на тэрыторыі беларускіх зямель, таму тэма ахвяравання ўласным жыццём – адна з самых актуальных тэм літаратурных твораў і справаводчай дакументацыі таго часу. Аддаць жыццё за Айчыну лічылася свяшчэнным абавязкам для кожнага вартага грамадзяніна.

Смерць як верная пагібель у барацьбе прадстаўлена 26 ФА: *сложити голову 'загінуць': мы вси можем за тебе головы сво" сложити* (Чэця, 239б – 240) [ГСБМ, 12, 272], параўн. у сучаснай беларускай мове: *класці (скласці, злажыць) галаву 'гінуць у баі, ахвяроўваць сабой': Рускі салдацік на пазіцыі галаву сваю кладзе за цара ды за царыцу* (Лобан) [ФСБМ, 1, 513]; *заложити голову 'аддаць жыццё за што-небудзь': голову мою на першом пытанню за втчизну вшм непри"тност"м заставлю и заложУ* (Стрыйк., 444) [ГСБМ, 10, 282], *горла класти (положити) 'аддаваць (аддаць) жыццё': втцы наши горла наши положить готови есмо* (Бер. саб., 8б) [ГСБМ, 7, 80]; *горло дати 'аддаць жыццё': там же мУжне горла своег дат за то не жаловал* (Бельск., 83) [ГСБМ, 7, 80] і інш.

Смерць як забойства, знішчэнне прадстаўлена ў наступных ФА (усяго зафіксавана 18 ФА): *збавити с того света 'зжыць са свету, загубіць, знішчыць': они великимъ гуртомъ ажъ до ратуш, хотели мя ся того света збавити* (ИЮМ, VII, 429, 1588); *излити кровь 'забіць': кто излиетъ кровь человека, излиетс# человекомъ кровь его* (Будны, 81) [ГСБМ, 14, 52]; *кровью облити 'праліць многа крыві, забіць многа людзей': влкгирдѣ... до прус непри"телскимъ способомъ торгнУвиш... пол" прУские кровю немецкою вблiviши, в"внез немало нав"завиши значне се смерти Кгидимина втца своег... зомстил* (Стрыйк., 540б) [ГСБМ, 21, 171]; *светъ полити кровью 'праліць многа людской крыві': Александр... Ухватил збо"цУ морског, дивмедеса, спытал его чемУ перешкожаеш людскимъ статкомъ на морУ, втповѣдил, " вдно живности шУкаю на морУ, але тыс Уже ввес свѣтъ полил кровю и еще море хочемъ покровавит* (Бельск., 176б) [ГСБМ, 26, 145] і інш.

Рытуалы смерці прадстаўлены ў наступных ФА (усяго 12 ФА): *предати тело гробу 'пахавачь' (Зб. 107, 183 б, XVII) [ГСБМ, 7, 164], замкнути очи 'пахавачь': сын его..... засталъ ихъ здоровыхъ в старости доброй, и всмотровал ихъ, и вн замкнул очи ихъ берУчи дѣдичство все по них* (Біблія, 602) [ГСБМ, 11, 20], параўн. у сучаснай мове: *Маня адварнула-ся. Слёзы душылі яе. Нядобра пакідаць маці ў такі час. Можна, яна, калі вернецца, і не застане яе... Чужы чалавек мусіць закрыць ёй вочы...* (Якімовіч) [ФСБМ, 1, 399]; *песня отходная 'адыходная малітва, якую чытаюць над тым, хто памірае': Ки"не вси понесли его на головахъ свещенницы пѣли втходные пѣсни* (Рач., 327) [ГСБМ, 23, 285]; *воля остаточная 'перадсмяротнае пажаданне': тот урад под которымъ бы ся трафило мает того тестаменту подле отаточное воли чиненого до конца доводити* (Ст. 1529, 36) [ГСБМ, 4, 171] і інш.

У перыяд з XIV па XVIII стст. беларуская этнічная культура развівалася ў прасторы, дзе дамінавалі ідэалы і духоўныя каштоўнасці, якія склаліся пад уплывам Святога Пісання і хрыс-

ціянскай традыцыі. У выніку гэтага хрысціянства моцна паўплывала на язычніцкую паводле сваіх вытокаў этнічную культуру. Адбылася кантамінацыя язычніцкіх і хрысціянскіх сюжэтаў, матываў і вобразаў у структуры і змесце асноўных відаў і жанраў народнай культуры.

Такім чынам, канцэпты ‘жыццё’ і ‘смерць’, рэпрэзентаваўшыся ў фразеалогіі беларускай мовы XIV – XVIII стст., маюць наступную характарыстыку: жыццё, з аднаго боку, вечнае, яно цыркуліруе ў прыродзе, пераходзячы з адной формы ў другую, з другога, – жыццё – гэта той адрэзак часу, які адводзіцца для рэалізацыі найвышэйшых каштоўнасцей чалавека, што дазваляе паўстаць перад вечнасцю; смерць непазбежная, абавязковая, крайняя ступень выражэння чалавечага быцця, аднак гэта не што іншае, як адпраўленне ў іншы свет, у жыццё без часу і клопату. Смерць успрымаецца як мост, што злучае свет бачны для чалавека з нябачным, які абагульняе поўнае быццё.

Abstract. The paper deals with the phraseological units of the Old Belarusian language comprising the concepts “life” and “death”. The semantic classification of the idioms which represent these concepts aims at revealing the particularities of the Belarusian interpretation of death as a base of the national world-view.

Спіс скарачэнняў

1. АВК – Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов, т. I – XXXIX. Вильна, 1865 – 1915.

АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею, т. I – V. СПб, 1846 – 1915.

Алекс. – Александрыя пачатку XVII ст. Рукапіс Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі імя М.Я. Салтыкова-Шчадрына.

Апакр. – Апокрисисъ албо отповедь на книжки о съборе берестейскомъ (Вильня, 1598).

АСД – Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, т. I – XI. Вильна, 1867 – 1890.

Атыла – Гісторыя аб Атыле каля 1580 г. – У кн.: Веселовскій А.Н. Из истории романа и повести. Сборник Отделения русского языка и словесности, т. 44, № 3. СПб, 1888, с. 173 – 235.

Бельск. – Летаписецъ то есть кроиника, з розных многих а досветчоных авторов и историков диалектом руским есть зложона («Хроника» М. Бельскага пачатку XVII ст.). Рукапіс Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі імя М.Я. Салтыкова-Шчадрына, Ф. IV. 688.

Бер. саб. – Описание и оборона събору руского берестейского (Вильня, 1597).

Біблія – Біблейскія кнігі пачатку XVII ст. Рукапіс Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі імя М.Я. Салтыкова-Шчадрына, Ф. 1. 2.

Будны – Катихисисъ для детокъ хрїстианскихъ языка руского коротко выложена (Клецк, 1562).

Бяр. – Лексиконъ славеноросскій именъ толкованіе, Всечестным отцемъ Кір Памвою Берындюю ... згромаженный (Куцеін, 1653).

Вісл. – Вісліцкі статут XV ст. – У кн.: Roman Stanislaw i Vetutulani Adam. Ruski przeklad polskich statutow ziemskich z rekopisu moskiewskiego. Wroclaw – Krakow, 1959.

Зб. 107 – Зборнік павучальных навел рэлігійнага зместу сярэдзіны XVII ст. Рукапіс Цэнтральнай бібліятэкі Акадэміі навук ЛітССР, RKF – 107.

Зб. 752 – Зборнік жыццй святых другой палавіны XVII ст. Рукапіс Дзяржаўнага гістарычнага музея СССР, Зб. Сінад. 752.

Зб. вып. – Собрание припадковъ краткое и духовнымъ особомъ потребное (Супрасль, 1722).

Карп. – «Казанье двое Л.Карповіча» (Еўе, 1615).

КВЗС – Кніга Віцебскага земскага суда 1533 – 1540 гг. Рукапіс Цэнтральнага дзяржаўнага архіва старажытных актаў, ф. 389, кн. 228.

Лям. – Ляментъ у света оубогихъ (Вильня, 1620).

Мак. – Духовныи беседы святого отца нашего Макария пустелника египетского ...

(Вільня, 1627).

Мял. – Прамова Івана Мялешкі канца XVI ст. – Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы, ч. 1. Мн., 1961, с. 316 – 319.

Неба – «О поесехъ небесныхъ» канца XVI ст. Рукапіс Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У.І. Леніна, 09/276К, лл. 60 б – 80 б.

Пак.Хр. – Пакуты Хрыста XV ст. Рукапіс Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі імя М.Я. Салтыкова-Шчадрына, Q. 1. 391, лл. 1 – 38 б.

Пралог – Пралог XVII ст. Рукапіс Дзяржаўнай бібліятэкі СССР імя У.І. Леніна, ф. 256, № 325, лл. 484 – 685 б.

Пс. XVII – Псалтыр XVII ст. Рукапіс Дзяржаўнай бібліятэкі СССР імя У.І. Леніна, № 1017.

Скар. – «Бивлия руска» выдання Ф. Скарыны 1516 – 1519 гг.

Ст. 1529 – Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 г. Рукапіс Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі імя М.Я.Салтыкова-Шчадрына, Ф. II. 34.

Стрыйк. – Кроиника словяновъ руская о панствах рускіх, полских и литовских («Хроника» М. Стрыйкоўскага пачатку XVII ст.). Рукапіс Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі імя М.Я. Салтыкова-Шчадрына, Ф. IV. 688.

Хран. – Книга, глаголемая кроникъ, сиречь собрание от многихъ летописецъ («Хранограф» XVII ст.). Рукапіс Дзяржаўнай бібліятэкі СССР імя У.І. Леніна, № 2405.

Хр. польск. – «Короткое описание кроиники полской» пачатку XVII ст. Рукапіс Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі імя М.Я. Салтыкова-Шчадрына, Ф. IV. 152.

Чэцця – Чэцця 1489 г. Рукапіс Бібліятэкі Акадэміі навук УССР, ДА/415л.

2. ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы: у 28 т Мінск: Навука і тэхніка, 1982 – 2008.

ФСБМ – Лепешаў, І.Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. / І.Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 2008. – Т. 1. – 672 с.; Т. 2. – 704 с.171

Літаратура

1. Бабушкин, А.П. Перевод реалий в свете проблем когнитивной семантики / А.П.Бабушкин, М.Г.Жукова // Проблемы культурной адаптации текста. – Воронеж: 1999. – 175с.

2. Кубрякова, Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов // Е.С.Кубрякова, В.З.Демьянков и др. М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В.Ломоносова, 1997. – 245с.

3. Мариничева, Л.Ф. Фразеосемантическое поле, передающее понятие о смерти в среднефранцузском языке / Л.Ф.Мариничева // Проблемы романистики. – М.: 1991. – Вып. 2. – С.111–120.

4. Михайлова, Т.А. Номинация смерти в гойдельских языках: к проблеме реконструкции кельтской эсхатологии / Т.А. Михайлова, Н.А.Николаева // Вопросы языкознания, 1998, №1. – С. 121 – 139.

5. Николаева, Н.А. Смерть как судьба в древнеирландском языке: семантика и этимология // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. 2000, №2. С. 52 – 66.

6. Попова, З.Д. Понятие “концепт” в современных лингвистических исследованиях / З.Д.Попова, И.А.Стернин Воронеж, 2000. – 189с.

7. Степанов, Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Академический Проект, 2001. – 990с.